
Stávání se parkem: asambláž olomouckých parků v 19. a v první polovině 20. století

JAN DANIEL, RENÉ JIRMUS

Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, katedra geografie, Olomouc, Česko (Palacký University in Olomouc, Faculty of Science, Department of Geography, Olomouc, Czechia); e-mail: jan.daniel@upol.cz, rene.jirmus01@upol.cz

ABSTRACT **Becoming a park: The assemblage of Olomouc parks in the 19th and first half of the 20th century** – We conceptualize an urban park as an assemblage, and we use the urban parks in Olomouc as examples. We do not understand a park as a complete product, but we approach it as a never-finished process, which results from the mutual relationships between material and discursive practices. Using local newspapers, we have studied the process of becoming a park. During this process, concrete space acquires characteristics that are related to a park in a given place and given time. Inquiring into this process, we focused on three closely connected problems: 1) How was the material and discursive limitation of parks distinguished from the wider urban structure? 2) What role did the material design of parks play in the analysed process? 3) What were the means of regulating park visitors and what were its objectives? The use of the concept of assemblage in the research into the history of urban parks results in a more differentiated view of urban greenspace, and thus it can contribute to a better understanding of the current state of the urban greenspace.

KEY WORDS becoming a park – assemblage – urban greenspace – urban parks – Olomouc

DANIEL, J., JIRMUS, R. (2023): Stávání se parkem: asambláž olomouckých parků v 19. a v první polovině 20. století. *Geografie*, 128, 4, 459–481.

<https://doi.org/10.37040/geografie.2023.018>

Do redakce došlo v lednu 2023, přijato do tisku v září 2023.

1. Úvod

S prostory městské zeleně jsou v obecném diskurzu spojovány představy udržitelného, zdravého a příjemného města, jež se dokáže adaptovat na proměnu podmínek v 21. století. Z tohoto důvodu lze městskou zeleň označit za jeden z klíčových pojmů v diskuzích o současných a budoucích výzvách, kterým čelí urbánní společnost (Angelo 2019). Jako reakce na tyto diskuze (viz např. Angelo 2020) a taktéž na proměny fungování prostorů zeleně v kontextu současné urbanizace (viz např. Barker a kol. 2020; Booth a kol. 2021; Loughran 2020) dochází ke zvyšování zájmu o kritické studium historie městské zeleně. Důvodem je mimo jiné skutečnost, že tato kritická historie může pomoci lépe promyslet současnost a budoucí směřování prostorů městské zeleně (viz Angelo 2020, Barker a kol. 2020).

V tomto textu se chceme zabývat historií dvou vybraných olomouckých parků (dnešní Smetanovy a Čechovy sady). Naší snahou ovšem není tvorba detailního faktografického popisu, a to ze dvou důvodů. Prvním je skutečnost, že k tomuto tématu již existuje relativně obsáhlá literatura, která jednak podává základní přehled vývoje (Fifková 1999a, 1999b, 2007, 2008; Richterová 1995), jednak se snaží tento vývoj interpretovat z hlediska dějin umění (Zatloukal 2016) či z hlediska historie zahradní architektury (Šafářová 2010).

Druhý a zároveň mnohem důležitější důvod představuje fakt, že na příkladu olomouckých parků chceme řešit otázky obecnější povahy. Snažíme se navázat na rozsáhlou kritickou diskuzi o vzájemném vztahu mezi společností a přírodou¹. Jedním z důležitých znaků této diskuze je snaha překonat „tradiční“ ontologické oddělování společnosti od přírody (Latour 1993). Důraz je naopak kladen na procesy hybridizace, tedy na analýzu vzájemného propletení a vzájemného spoluvytváření přírodních a sociálních fenoménů (Swyngedouw 1996), a na konstruktivistický přístup k přírodě, což je spojeno s předpokladem, že není možné porozumět biofyzikálnímu světu bez pochopení toho, jak byl začleněn do sociálních, kulturních a ekonomických systémů (Argent 2009).

V předkládaném textu se nesnažíme rozšířit stav poznání o historii odborné teorie a praxe městských parků, ale v obecné rovině se zaměříme na otázku, jakým způsobem docházelo k ustanovování vztahu mezi přírodou a společností ve městě. V konkrétní rovině nás zajímá, jak se skrze každodenní praxi stává park speciálním typem městské přírody, s jehož fungováním jsou spojeny specifické cíle z hlediska rozvoje města a jeho obyvatel. K tomuto účelu využijeme koncept asambláže, a proto v tomto textu chápeme městský park jako entitu, která vzniká vzájemným spolupůsobením materiálních a diskurzivních multiplicit (Deleuze,

¹ S vědomím složitosti a nejednoznačnosti pojmů společnost a příroda (viz např. Castree, Braun 2001) je nutné upozornit, že tyto pojmy v dalším textu mají pouze popisný, nikoli analytický charakter (cf. Angelo 2020).

Guattari 2010). Následující text se snaží poukázat na možnosti, které jsou spojeny s využitím asambláže při studiu historie prostorů městské zeleně. Obecným cílem je provést analýzu asambláže městské zeleně na příkladu vývoje vybraných olomouckých městských parků v průběhu 19. a v první polovině 20. století.

Vzhledem ke komplexnosti zkoumaného tématu lze tento text považovat za vstupní analýzu, která se zaměří na představení dvou základních charakteristik asambláže olomouckých městských parků. Mimo výše zmíněné problematiky zde chceme konceptualizovat procesuální charakter parku. Při využití konceptu asambláže nelze park považovat za hotový a dokončený produkt (Deleuze, Guattari 2010), ale naopak je nutné na něj nahlížet jako na stále probíhající proces, který vzniká vzájemným spolupůsobením materiálních a diskurzivních praktik. Hlavním cílem článku je základní analýza stávání se parkem, tedy procesu, během něhož konkrétní prostory ve městě získávají vlastnosti, jež jsou v daném místě a v dané době spojovány s parkem. V rámci mapování tohoto procesu se zaměříme na tři úzce provázané problémy: (1) Jakým způsobem docházelo k materiálnímu a diskurzivnímu ohraničování parku od širší struktury města? (2) Jakou roli hrál materiální design parku v analyzovaném procesu? (3) Jakým způsobem probíhala regulace návštěvníků parku a s jakými byla spojena cíli?

2. Asambláž

Snahy popsat a pochopit vzájemný vztah mezi společností a přírodou hrály významnou roli již při formování geografie jako moderní vědní disciplíny na konci 19. století (přehledově viz např. Cresswell 2013). Výzkum tohoto tématu ovšem prodělal složitý vývoj; od zjednodušujícího a mírně řečeno kontroverzního environmentálního determinismu (Livingstone 2011) k současným snahám o zachycení komplexního a mnohvrstevnatého vztahu mezi společností a přírodou. V geografii je možné identifikovat celou řadu přístupů, jejichž cílem je tuto problematiku kriticky analyzovat. Za průkopnické texty lze v obecné rovině označit práce zabývající se politickou ekologií, které vycházely z teoretického kvasu radikální geografie (viz např. Smith 1984). Zhruba od devadesátých let můžeme sledovat snahy doplnit soudobé perspektivy o přístupy, které jednak vycházejí z poststrukturalistických pozic a/nebo o přístupy, které vznikaly v rámci studií vědy a techniky, jako byla například teorie aktérů-sítí (přehledově viz např. Castree 2005; Castree, Braun 2001; Argent 2020). Tyto snahy jsou spojeny s již zmíněnou problematizací a hybridizací tradičního dichotomického chápání přírody a společnosti a s konstruktivismem, který odmítá existenci nějaké věčné, neměnné a nezávislé podstaty přírody. Konstruktivismus naopak zdůrazňuje, že vytváření významů přírody je velmi úzce propojeno s mocí a s produkcí vědění (viz např. Gabriel 2014). V současné době se kritický výzkum vztahu společnosti

a přírody vyznačuje poměrně složitou a nepřehlednou konceptuální krajinou (viz např. Gandy 2022). S určitou mírou zjednodušení je však možné konstatovat, že jedním ze společných znaků kritických přístupů je zdůrazňování relačního charakteru přírody vytvářeného vzájemným spolupůsobením diskurzivních a materiálních praktik.

Za jeden z významných konceptů využívaných při relační analýze přírody lze označit koncept asambláže. Tento koncept vychází z díla Deleuzeho a Guattariho (2010) a vysvětluje, jak se heterogenní materiální objekty spojují a navzájem ovlivňují se stejně heterogenními diskurzivními atributy do funkčního uspořádání (Lea et al. 2022, s. 346).² V současné době se tento koncept těší v geografii velké popularity a je využíván pro výzkum široké palety problémů sahající od města (McFarlane 2011), bezdomovectví (Vašát 2021) cyklo dopravy (Lea et al. 2022), přes sociální hnutí (McFarlane 2009), demokracii (Eadson, van Veelen 2021), diplomatické vztahy (McConnell, Dittmer 2018), diasporu (Harris 2023) a protesty (Davies 2013) až po biozemědělství (Kurtz et al. 2021), přehrady (Han, Webber 2020) a parky (Gabriel 2016).

Zároveň je ale tato „módnost“ spojena s určitou konceptuální roztržitostí a nekoherentností. Při zpětném pohledu je možné konstatovat, že za více než deset let vznikla v geografii specifická varianta „geografické“ asambláže (k „programovým“ textům viz především Anderson et al. 2012; Anderson, McFarlane 2011;

² Ústřední koncept tohoto textu je v českých překladech Deleuzeho a Guattariho (cf 2010) knih uváděn jako uspořádání. V tomto textu jsme se rozhodli pro jiný postup a pro označení konceptu využíváme pojem asambláž, tedy počestěnou podobu anglického slova *assemblage*. Vzhledem k problémům s pojmenováním konceptu v různých jazycích si tato skutečnost vyžaduje detailnější komentář. *Assemblage* je v odborné anglofonní literatuře ustáleným překladem francouzského slova *agencement*, který využívali Deleuze a Guattari a jenž vznikl jejich „přeložením“ německého slova *komplex* (Buchanan 2015). Tato poměrně složitá etymologie je navíc komplikovaná skutečností, že slovo *assemblage* není považováno za nejvhodnější překlad francouzského slova *agencement* (Buchanan 2015, Nail 2017). Ian Buchanan (2015, 2017, 2021), z jehož konceptualizace asambláže primárně vycházíme, se k tomuto tématu opakovaně vrací a za nejvhodnější anglický překlad považuje slovo *arrangement*, respektive *working arrangement* pro zdůraznění procesuality konceptu. Jako nejzásadnější problém uvádí skutečnost, že anglický pojem *assemblage* evokuje nahodilost seskupení heterogenních elementů. Naopak *arrangement* odmítá nahodilost a zdůrazňuje strukturaci elementů založenou na určité sjednocující logice, což je dle Buchana základní vlastnost asambláže, která je v současném využívání konceptu v sociálních vědách, a tedy i geografii, často opomíjena. Přes tuto kritiku se ale nakonec kloní k využívání pojmu *assemblage* a důvodem je primárně rozšíření a ustálenost tohoto pojmu v mezinárodní akademické debatě. Zároveň ale ve svých textech používá i výše zmíněné pojmy *arrangement* a *working arrangement* jako synonyma pojmu *assemblage*. Stejným způsobem zde postupujeme i my. Primárně využíváme pojem asambláž, ale v určitých pasážích jsou jako synonyma využity i pojmy uspořádání a uspořádání. Za upozornění na slovo uspořádání děkujeme jednomu z recenzentů.

McFarlane 2011; Müller 2015; Müller, Schurr 2016; Baker, McGuirk 2017; Kinkaid 2020; Savage 2019), která mnohem více vychází z teorie aktérů-sítí (cf. Law 2004), nového materialismu (cf. Bennett 2010) či DeLandovy teorie asambláže (cf. DeLanda 2016), než z původního deleuzovsko-guattariovského konceptu (Roberts 2021). Na tomto místě se inspirujeme primárně variantou asambláže v pojetí Iana Buchanana (2015, 2017, 2021, Lea et al. 2022), který výše uvedenou skutečnost dlouhodobě kritizuje. Ve své kritice „geografického“ přístupu upozorňuje na čtyři zásadní odlišnosti od převládajícího chápání konceptu asambláže (Buchanan, 2017, s. 463): (1) Asambláž není věc a ani není složená z věcí, tedy nemá žádný obsah. Jedná se o čistě formální uspořádání, které funguje jako mechanismus inkluze a exkluze. (2) Asambláž není čistě procesuální, ale je strukturována a strukturující. Zároveň toto strukturování představuje jeden z hlavních procesů asambláže. (3) Asambláž má svoji logiku či funkční smysl, který lze zmapovat, tedy vždy je jasné, co je v dané asambláži možné a co není. (4) Asambláž se snaží setrvat ve svém stavu, proto po deteritorializaci následuje reteritorializace asambláže.

V tomto kontextu lze konstatovat, že park vzniká vzájemnými vztahy mezi materiálními a diskurzivními formalizacemi, nebo taktéž multiplicitami (Deleuze, Guattari 2010). Buchanan (2017) konstatuje, že prvně zmíněná formalizace provádí proces inkluze a exkluze materiálních prvků asambláže. Jinými slovy vymezuje vnitřní limity asambláže, tedy definuje, jaké materiální prvky v širokém slova smyslu tvoří park, „jak jsou tyto jednotlivé prvky uspořádány a strukturovány a jaké další vztahy jsou tímto uspořádáním umožněny“ (Buchanan 2017, s. 473). V našem případě tedy vnitřní limity asambláže vymezují, co je v materiálním smyslu považováno za městský park: jak by měl městský park vypadat, jaké materiální prvky by měl obsahovat, jakým způsobem by měly být tyto materiální prvky uspořádány, jaké by měly mít vlastnosti a taktéž jaké funkce by toto materiální uspořádání mělo poskytovat a jak by mělo být využíváno, řízeno a plánováno.

To, co utváří park v materiálním smyslu, je ale zásadním způsobem ovlivněno druhou formalizací, která provádí proces inkluze a exkluze diskurzivních elementů asambláže (Buchanan 2017). Diskurzivní formalizace ustanovuje vnější hranice: vymezuje limity toho, jaké uspořádání materiálních prvků je v konkrétních historických podmínkách považováno za správné z hlediska dosažení cílů, které byly s existencí parku spojovány. Nesouvisí tedy pouze s materiálním uspořádáním parku, ale především s tím, jaké byly v konkrétní časoprostorové situaci vytvářeny významy a reprezentace parků z hlediska širšího environmentálního, sociálního, kulturního či ekonomického kontextu. Park nepředstavuje „pouze“ materiální prostor ve městě, ale taktéž jsou s jeho fungováním spojována určitá očekávání a jeho praktické fungování má přispět k dosažení určitých cílů. Jinými slovy s existencí parků v morfologické struktuře města jsou spojovány konkrétní normativní cíle. Založení a provozování parků mělo určitým způsobem město a jeho obyvatele proměňovat a usměrňovat k určitému cíli. Z tohoto úhlu pohledu je tedy park

možné označit za prostředek proměny města, která měla vést ke zlepšování jeho obyvatel (obecně viz Angelo 2020). Reprezentace „ideálního“ parku a jeho významu pro město ovšem nebyla univerzální a všeobecně přijímaná. V diskurzivní rovině vznikaly různé reprezentace, které se mohly lišit jak v prostoru a čase, tak i z hlediska zájmů zainteresovaných aktérů.

Pro asambláž je zcela zásadní vztah mezi dvěma výše uvedenými formalizacemi, tedy vztah mezi viditelným a vyslovitelným. Tento vztah není ale jednoduchý a jednoznačný. Buchanan (2021, s. 113–137) označuje asambláž jako expresivní materialismus, což znamená, že diskurzivní formalizace – na rozdíl například od varianty využívané v novém materialismu (viz např. Bennett 2010) – předchází materiální formalizaci. V diskurzivní rovině dochází ke strukturaci různých a často protichůdných významů a reprezentací, které se následně promítají do materiality parku. K tomu je nutné dodat, že se nejedná o jednostranný a jednoduchý proces, protože mezi materiálními a diskurzivními formalizacemi neexistuje přímá kauzální závislost (Buchanan 2017). Jednak materiální rovina taktéž „zpětně“ ovlivňuje vytvářené reprezentace parku, jednak – a především – materiální praktiky nejsou přímým odrazem diskurzivních praktik. Obě formalizace, diskurzivní i materiální, se nejenom vzájemně ovlivňují, ale taktéž si uchovávají svoji autonomii (Deleuze, Guattari 2010), protože princip inkluze a exkluze jedné formalizace může být v rozporu s principem inkluze a exkluze druhé formalizace (Buchanan 2017).

Koncept asambláže při analýze určité „věci“ nechápe tuto „věc“ jako konečnou a dotvořenou, ale naopak je zásadní důraz kladen na zachycení procesuálního charakteru této „věci“, přičemž stabilita a změna nejsou považovány za dva protichůdné a navzájem se vylučující stavy, ale za kontinuum na jedné ose asambláže (Adkins 2015). Z tohoto pohledu je vhodné na park nepohlížet jako na statický objekt, ani jako na konečný produkt vzniklý založením parku, ale naopak k parku přistupovat jako k neukončenému, nejednoznačnému a komplikovanému procesu. Tento proces je možné v kontextu konceptu asambláže nazvat stávání se parkem. V obecné rovině lze konstatovat, že v průběhu stávání se parkem dochází k procesu inkluze a exkluze materiálních a diskurzivních formalizací. Proces inkluze vede k tomu, že vznikající uspořádání získává vlastnosti, které jsou v konkrétním čase a v konkrétním místě ztotožňovány s parkem, a to opět jak v materiální, tak v diskurzivní rovině. Zároveň proces exkluze toto uspořádání odlišuje od „zbytku“ městské struktury, a park tedy vzniká jako oddělený prostor (Booth a kol. 2021) lišící se svými vlastnostmi od okolí. Analýzu stávání se parkem lze vykonat v několika rovinách. Na tomto místě se zaměříme na „drobné“ každodenní praktiky, které byly stabilní v čase a které je možné v denním tisku identifikovat po celé sledované období. Booth a kol. (2021) v obecné rovině identifikují tři úzce propojené aktivity, které – primárně z hlediska oficiálních představitelů města – ovlivňují proces, během něhož se konkrétní prostor stává parkem. Jedná se o ohraničování, design

a regulaci. I když tento přístup vychází z poněkud odlišné konceptualizace a je založený na výzkumu vytváření tří parků v anglickém městě Leeds, a proto není plně přenositelný na podmínky Olomouce, může představovat základní rámec i pro naše sledování.

V průběhu procesu ohraničování dochází k materiálnímu a diskurzivnímu vymezení parku jako specifického „dobrého“ místa v rámci širší struktury města. Toto ohraničování je úzce propojeno s procesem designu parku, během něhož je vytvářena konkrétní kompozice parku jako „dobré“ městské přírody, která park odlišuje od dalších méně oceňovaných typů přírody ve městě. Vzhledem k tomu, že za sjednocující logiku parkové asambláže lze označit zlepšení města a jeho obyvatel, byla v rámci procesu stávání se parkem věnována významná pozornost i regulaci a disciplinaci chování návštěvníků parku, která měla vést nejen ke zlepšení jejich zdravotní a morální hygieny, ale taktéž k proměně či usměrňování subjektivního chápání přírody. Všechny tři úzce propojené procesy vedou k uspořádání parku jako „dobré“ městské přírody, a tedy mají v obecné rovině zásadní vliv i na ustanovování vztahu mezi společností a přírodou ve městě.

3. Vymezení analýzy

3.1. *Prostor, čas a prameny*

Z hlediska prostoru se nebudeme zabývat všemi olomouckými parky, ale naši pozornost primárně zaměříme pouze na Smetanovy a Čechovy sady. Důvodem je skutečnost, že tyto dva parky zaujímaly a stále zaujímají zásadní postavení ve vytváření reprezentace Olomouce jako zeleného či parkového města (viz např. MT 1900). Zároveň jsou tyto parky v literatuře prezentovány často jako protikladné koncepce zakládání parků (viz např. Kšíř 1973, Fífková 1999a, Šafářová 2010), což nám mimo jiné umožní zachytit variabilitu zkoumaného procesu.

Časový rámec studie byl stanoven na období od 20. let 19. století, kam je tradičně kladen prvopočátek zkoumaných parků, do 40. let 20. století, kdy tyto parky získaly přibližně současnou rozlohu. Vzhledem k výše uvedené charakteristice procesu stávání se parkem je nutné zdůraznit, že časová hranice vznikla ad hoc, tedy primárně z důvodu omezeného rozsahu této studie, a z hlediska fenoménů, na které jsme v této studii zaměřili svoji pozornost, nehraje významnější roli.

Jako pramenná základna byl primárně využit soudobý lokální tisk. V rámci systematického vyhledávání v databázi digitalizovaných novin vědecké knihovny v Olomouci byl vytvořen korpus více než 200 novinových článků. Z hlediska časového rámce tyto texty nepokrývají rovnoměrně celé období, ale velká většina z nich pochází z první republiky. I když může být tato skutečnost na první pohled považována za problematickou, z hlediska konceptu asambláže

nepředstavuje zásadnější překážku. Naší snahou na tomto místě není popsat vývoj parku, ale analyzovat, jak asambláž funguje v rámci procesu stávání se parkem (cf. Buchanan 2017).

Problematictější může být fakt, že jsme se zaměřili pouze na jeden typ pramene a nevyužili jsme prameny jiné proveniencie. Jak již bylo zmíněno, tuto studii považujeme za vstupní analýzu do tématu a v následujícím výzkumu bude věnována pozornost i dalším pramenům, které mohou přispět k plastičtější analýze parkové asambláže. Důvodem, proč jsme se rozhodli primárně využít denní tisk, je skutečnost, že umožní zachytit jednak procesuální charakter parku a jednak složitý vzájemný vztah mezi materiálními a diskurzivními formalizacemi.

3.2. Základní charakteristika vzniku Smetanových a Čechových sadů³

Prostory městské zeleně mají v Olomouci dlouhou historii, proto se zde omezíme pouze na rekapitulaci nejdůležitějších událostí, které jsou podstatné pro další části textu (podrobněji viz např. Šafářová 2010). Na počátku 20. let 19. století (k problematice datace viz Šafářová 2010, s. 140) došlo k vysazení čtyřřadé promenádní Rudolfovy aleje, která se stala základem dnešních Smetanových sadů. Tato událost byla vyvrcholením dlouhodobé snahy olomouckých měšťanů o vytvoření nového prostoru zeleně v bezprostřední blízkosti města, kde by mohli trávit svůj volný čas. O složitý a zdoluhavý proces se jednalo především z důvodu, že Olomouc měla v této době status pevnostního města, což mimo skutečnost, že město bylo „sevržené v pevnostních hradbách“ (Kšíř 1973, s. 4), bylo taktéž spojeno s faktem, že jakoukoliv stavební či rozvojovou činnost v předpolí pevnosti muselo schválit vojenské velitelství města (Zatloukal 2016). Vojenská správa výsadbu promenádního stromořadí v prostoru mezi Terezkou a Kateřinskou bránou schválila pod podmínkou, že v kontextu takzvaného demoličního reverzu (viz Viktořík 2019) bude v případě vojenského nebezpečí bez náhrady vykácena. Ve 30. letech 19. století došlo v kontaktu s Rudolfovou alejí k vybudování další aleje, která získala jméno Jánské stromořadí. Tuto alej je možné označit za zárodek Čechových sadů (Hronová Šafářová 2020).

Zásadní událostí pro další vývoj jsou spojeny s prusko-rakouskou válkou v roce 1866. Bezprostřední dopad války spočíval v tom, že při přípravě na možné pruské obléhání Olomouce došlo k úplnému či alespoň značnému vykácení výše zmíněných alejí (MT 1900). Zároveň ale válka poukázala také na fakt, že pevnostní město představovalo zastaralý prvek z hlediska vedení soudobých válečných

³ V průběhu námi sledovaného období došlo k několika změnám názvů obou parků (viz Šafářová 2010) Z důvodu přehlednosti budeme v celém textu bez ohledu na období využívat současné názvy.

operací, což zintenzivnilo snahy olomouckých měšťanů o zrušení pevnostního statutu (Fischer 1935). I když tyto snahy dosáhly svého naplnění až o dvě desetiletí později, uvedená skutečnost měla vliv na další rozvoj prostorů městské zeleně v námi sledované oblasti. Brzy po konci války byla schválena žádost o obnovení alejí a o rozšíření rozlohy upravované zeleně v okolí Rudolfovy aleje do podoby městského parku (Fischer 1935). Autorem návrhu parku byl olomoucký měšťan Max Machanek, který se pravděpodobně inspiroval dílem Hermana von Pücklera (k ideové inspiraci a ke kompozici parku viz Zatloukal 2016). V 80. letech 19. století vznikly rozšířením Jánského stromořadí dnešní Čechovy sady (MT 1882a), které na rozdíl od „honosných“ Smetanových sadů byly koncipovány v přírodně krajinářském slohu (blíže viz Šafářová 2010). Oba městské parky prošly v průběhu své existence celou řadou změn, které se týkaly jak rozšiřování jejich rozlohy, úpravy druhového složení a rozmístění vegetace, výstavby parkových staveb, tak i proměny své funkce z hlediska využívání obyvateli i návštěvníky města.

4. Stávání se parkem

4.1. Ohraničování

Ohraničování lze charakterizovat jako vymezování prostoru parku a jeho odlišování od okolní urbánní struktury, které vzniká vzájemným spolupůsobením materiálních a diskurzivních praktik. Z pohledu fyzického prostoru se vzhledem k realizaci v podmínkách pevnostního města jednalo o poměrně zdlouhavý proces a přerod úzkého pásu alejí do současné podoby probíhal v několika etapách. V dosavadní literatuře je tento proces popisován jako postupné a lineární rozšiřování rozlohy parku, které bylo více méně dokončeno na počátku 40. let 20. století, kdy byly ke Smetanovým sadům připojeny pozemky zrušených hřbitovů (Šafářová 2010, s. 153).

Zvětšování rozlohy v obecné rovině souvisí s vyjednáváním o využití území v rámci rozšiřujícího se města a poukazuje na význam parků, které získávaly přednost na úkor jiných – méně důležitých – prostorů. Přesto nemusel být tento proces vždy jednoduchý a jednoznačný a z hlediska rozšiřování parků také úspěšný. V celém sledovaném období se periodicky objevovaly návrhy na další zvětšování rozlohy, ty ale nebyly nikdy realizovány (viz např. HL 1939). Stejně tak se vyskytly spory o využití prostorů již existujících parků a jejich okolí. Jednalo se například o problematiku parcelace okrajových částí parků coby lukrativních stavebních pozemků (viz např. LN 1913, MV 1932). Funkcionář olomouckého okrašlovacího spolku František Urban (1936, s. 19) tyto aktivity komentoval následovně: „Okrašlovací spolek stává se ochráncem sadů a strěží pečlivě všechny záměry různých jedinců, kterým se právě u sadů líbí a kteří se snaží využití dnešní krize finanční a nabízejí

za kousek sadů velké peníze. Dobře jsou si vědomi významu sadů, neboť bydletí vedle nich znamená mít u sebe kus přírody, kus venkova.“

Konflikty nebyly spojeny pouze se změnou rozlohy parků, ale taktéž s aktivitami v okolí, které dle jejich odpůrců měly negativní dopad na fungování či samotnou existenci parků. Příkladem může být úspěšný odpor proti plánované „stavbě zapáchající továrny na lín a benzín“ (Pozor 1912b), která měla vzniknout v blízkosti parku. Odpůrci při veřejné kritice záměru města prodat pozemky na továrnu své negativní stanovisko zdůvodňovali tím, že výstavbou „ohrožen by byl městský park – to nejkrásnější, co Olomouc má“ a varovali: „Až budou nad parkem a celým okolím viseti husté mraky smrdutého dýmu, pak poznáte, že jsme měli pravdu“ (Pozor 1912a).

Tyto dva krátké příklady problematizují výše zmíněný neproblematický a lineární popis vymezení fyzického prostoru parků. Zároveň taktéž upozorňují na zcela zásadní význam diskurzivní roviny v procesu ohraničování. V současné literatuře je věnována poměrně značná pozornost tomu, jak je vytvářena reprezentace parku jako odděleného prostoru (Booth a kol. 2021), tedy diskurzivnímu vyjmutí parku ze širší struktury města (Gabriel 2011, 2013). Z tohoto pohledu představuje park přírodu ve městě, která ale zároveň není součástí města. Jak uváděl Urban ve výše uvedené citaci, park přináší do města „kus přírody, kus venkova“. Tato skutečnost je zcela zásadní, protože vytváří a posiluje ontologickou dichotomii mezi městem a přírodou (cf. Castree, Braun 2001), vytváří imaginaci toho, co je město a co je příroda, přičemž definice města je opakem přírody a definice přírody je opakem města (Gabriel 2011). Park v diskurzivní rovině představoval dobrou přírodu, která je protikladem špatného města (cf. Booth a kol. 2021; Jones 2018). Z tohoto pohledu byl park považován za nástroj, který měl město a jeho obyvatele zlepšit (Angelo 2020). Zdravý a čistý park měl napravit špinavé a nehygienické město.

Nevyhovující životní podmínky v případě Olomouce nebyly spojeny s negativními vlivy industrializace, tak jak je nejčastěji v mezinárodní literatuře uváděno (k diskuzi viz Angelo 2020), ale s existencí pevnostního města. Tuto skutečnost explicitně vyjádřil již zmíněný František Urban (1936, s. 40), když konstatoval: „Úsilí okrašlovacího spolku směřuje k tomu, aby bylo naše město krásné a zdravé. Chce, aby to, co bylo zaviněno nízkou polohou a stíněním pevnostního města na malá prostranství s uzounkými činžáky, s křivými úzkými ulicemi, bylo nahrazeno sady a zeleným pásem kolem města.“

Problém absence přírody ve městě byl navíc dle soudobých autorů dále znásooben polohou Olomouce, protože „postrádá zalesněného aneb hornatého blízkého okolí“, proto parky měly „nahraditi obecenstvu to, oč přírodou samou jest ochuzeno“ (Pozor 1931).

Park tedy v diskurzivní rovině představoval „centrálu přírody“ (Pozor 1928a) ve městě; přírodu, která byla přenesena do města a ve které mohli vzhledem k nedostatku jiných možností obyvatelé města trávit svůj volný čas. S pobytem v parku byly spojovány kvality, které měly vést ke zlepšení města a jeho obyvatel.

Z hlediska hygienického byl primárně kladen důraz na rozdíl kvality vzduchu ve městě a v přírodě, tedy v parku. Poměrně často byly v různých kontextech parky označovány jako plíce města (viz např. Pozor 1925b) a jako „jediné místo opravdu čistého vzduchu“ (MV 1925d).

Za neméně důležitý byl ale považován i estetický zážitek spojený s korzováním a trávením volného času v parku, protože péče o parky poskytuje „pro zdraví občanů krásná místa, kde mohou po denní práci nalézt osvěžení jak tělesné, tak i duševní“. Právě estetická hodnota hrála při vytváření reprezentace parků zásadní roli. I když se v určitých obdobích některé texty vyjadřovaly kriticky k tehdejšímu stavu parků (viz dále) za leitmotiv všech prostudovaných textů lze označit zdůrazňování jejich výjimečnosti a výrazné krásy. Při hodnocení vzhledu parků, zvláště Smetanových sadů, autoři nešetřili vzletnými označeními jako klenot či chloubu města (MV 1941; ČD 1929; MT 1900) a taktéž konstatovali, že Smetanovým sadům není „rovn(o)... na celé Moravě, ba ani v Čechách, pokud se uspořádání a rozsahu týká“ (Pozor 1928c). Případně také tvrdili, že „málokteré lázně mají takovou nádhernou kolonádu, takové květinové korso, jako naše město“ (MV 1925b).

Vymezení prostoru zaujímá významné místo v procesu stávání se parkem. Není důležité pouze při založení parků, ale má procesuální charakter a jedná se o nikdy nekončící proces vytváření hranic vůči jiným městským prostorům. Vymezení probíhá jak v materiální rovině, tedy z hlediska využití ploch v rámci městského prostoru, tak i v diskurzivní rovině, které dává tomuto využití konkrétní smysl a význam. Z tohoto pohledu byl park považován za prostor, jenž do města přinášel absentující přírodu. Nejednalo se ovšem o jakoukoliv přírodu. Park představoval konkrétním způsobem vylepšený typ přírody. Tato skutečnost nás přivádí k druhé aktivitě sledovaného procesu stávání se parkem, a sice k designu parku.

4.2. Design

Jako design parků je možné označit aktivity, jež proměňují materiální uspořádání konkrétního prostoru tak, aby odpovídaly soudobým diskurzivním představám o tom, jak má park vypadat. V dosud publikovaných textech je tomuto tématu věnována největší pozornost (viz např. Richterová 1995; Fífková 1999a; Šafářová 2010). My nebudeme znovu tento postup opakovat, ale zaměříme se na jiné problémy, které jsou s designem parku spojeny a které jsou klíčové pro analýzu procesu stávání se parkem.

V předchozí části jsme se zabývali vymezením parků vůči městu, tedy přírody vůči urbánnímu prostředí, ve kterém hrál design důležitou roli. Zároveň byl ale design parků důležitý ještě v jiném souběžně probíhajícím a úzce propojeném procesu, a tím byla hierarchizace prostorů městské zeleně. Design činil z parků „správnou“ přírodu ve městě a odlišoval upravenou přírodu městských parků

od neupravené vágní zeleně (cf. Gandy 2013). Té byl v imaginaci přírody ve městě přisuzován menší význam a mohla tedy být bez větších komplikací přeměněna v jiné prostory rozšiřujícího se města (cf. Samec, Gibas 2021).

Design hrál zásadní roli i z hlediska hierarchizace významu jednotlivých městských parků. Vzhledem ke své reprezentativní úpravě byly za nejvýznamnější a nejkrásnější olomoucký park považovány Smetanovy sady (obr. 1). Na jejich úpravu a údržbu byly vynakládány největší finanční prostředky (Pozor 1930) a byly zde vybudovány nejvýznamnější a nejreprezentativnější stavby (přehledově viz Šafářová 2010). Krása a význam parku byly úzce spojovány s jeho upraveností: *„Máme pěkné sady! Všechny záhony na hlavní pasáži jsou osázeny, trávníky oříznuty a stromoví všude dle potřeby uspořádáno.“* (Pozor 1928b)

Naopak v případě Čechových sadů (obr. 2) byla snaha vytvořit park *„v čistě přírodně krajinářském slohu“* (Fifková 1999a, s. 18), tedy jakýsi protiklad Smetanových sadů. Tento záměr nebyl ovlivněn pouze jinými inspiračními a ideovými zdroji, ale taktéž vycházel ze zcela pragmatických a utilitárních důvodů. Vybudování parku tohoto typu si totiž vyžádalo mnohem menší finanční náklady (MT 1882a).

Design a s ním spojená hierarchizace městských parků ovlivňovaly jejich každodenní využívání. Zatímco méně upravené Čechovy sady měly sloužit k běžnému odpočinku v přírodě (MV 1925a), Smetanovy sady byly reprezentovány jako prostor hromadného korzování, oslav a pravidelných koncertů: *„Krásné jarní počasí... dalo příležitost k přehlídce svátečních a módních úborů, pro niž není věru lepšího místa a prostředí, než jsou Smetanovy sady. Byla tam zase celá Olomouc, krásná, usměvavá, hýřivá a při zvucích oblíbené vojenské hudby zapomínající sebe sama, svých všedních ulic, svého šedého poklidného života, až monotónního a fádniho.“* (MV 1925c)

Reprezentace parků jako více (Smetanovy sady) či méně (Čechovy sady) upravené přírody byla ale komplikována procesuálním charakterem parků, a proto se dostávala do rozporu s každodenními materiálními praktikami. Ve 30. letech 20. století se objevuje poměrně velké množství textů, ve kterých autoři dávají do kontrastu reprezentaci parků jako chlouby města s dle jejich názoru žalostným soudobým stavem. Nostalgicky vzpomínají na *„zapomenutou pohádku“* (MD 1935), kritizují, že v důsledku zanedbání péče o vegetaci a infrastrukturu se z *„chlouby a perly města“* stala *„odstrčená Popelka“* (MV 1937a) a volají po nápravě, protože *„velké plíce města, mají-li zdravě dýchat, musí býti především čisté“* (MD 1935). Tento fakt poukazuje na rozpor, který vznikl mezi diskurzivní a materiální formalizací parku. Zanedbanost a divokost parku mohla vést k překročení vnitřních limitů asambláže, a tím k jeho deteritorializaci (Deleuze, Guattari 2010). Kdyby bylo dosaženo tohoto překročení, tak by park přestal být parkem, protože jeho materialita by neodpovídala diskurzivní formalizaci parku jako speciálního typu městské přírody, který se primárně vyznačuje svojí upraveností.

Na této kritice lze dokumentovat ještě jeden aspekt diskurzivní formalizace asambláže parku, a to existencí protichůdných představ o tom, jaký má park

Obr. 1 – Smetanovy sady okolo roku 1910. Zdroj: Vlastivědné muzeum v Olomouci.

Obr. 2 – Čechovy sady v roce 1943. Zdroj: Vlastivědné muzeum v Olomouci.

význam a jakých cílů má být pomoci parků dosaženo. Zjednodušeně je možné konstatovat, že reprezentace parku jako „upravené“ přírody sloužící k trávení volného času obyvatel se dostávala do konfliktu s představou, která mimo užitku pro obyvatele zdůrazňovala i význam samotné „neupravené“ přírody. Tento diskurzivní střet vycházel z odlišného vnímání přírody a z odlišných představ o vzájemném vztahu mezi přírodou a společností. Příkladem může být řada sporů o míru upravenosti přírody, které se většinou týkaly otázky prořezávání a kácení stromů v městských parcích. Zatímco zastánci prvního narativu se ptali jestli „zaroste Olomouc pralesy“ (MV 1937b) a tvrdili, že radikální prořezání parků je nutné, protože „stromořadí má sloužiti ke skutečnému zotavení lidí a nikoli k neomezené vegetaci stromoví“ (MV 1940). Naopak jejich odpůrci odmítali přílišné zásahy do „přirozené“ podoby parků (MV 1928), přičemž ostrá kritika byla zaměřena primárně vůči kácení stromů, protože „se stromy mizí přírodní krása a ptactvo, které v nich našlo vždy útulek“ (MV 1936, viz také Urban 1936).

I když byly názory na design, a tedy i význam a správnou funkci parků, odlišné, v prostudovaných materiálech panovala všeobecná shoda, že parky zásadním způsobem přispívají ke zlepšení města a života v něm. Tato sdílená představa byla spojena s nutností regulovat dění v parku. Měly zde být provozovány pouze aktivity, které byly považovány za prospěšné. Naopak nepřijatelné aktivity měly být vyloučeny z tohoto veřejného prostoru.

4.3. Regulace

Park představoval specifický prostor, který měl nejen zušlechťovat obyvatele města pobytem v přírodě, ale který je měl taktéž vychovávat. Park byl chápán jako příroda vyznačující se pořádkem, čistotou a zřetelnou péčí (Šafářová 2010, s. 33), což bylo mimo jiné spojeno i s požadavky na adekvátní chování návštěvníků. Z foucaultovského pohledu je možné konstatovat, že parky v 19. století představovaly jeden z významných prostorů regulace a (sebe)disciplinace obyvatel města v kontextu racionality městského vládnutí (Gabriel 2011, viz také např. Huxley 2006).

Parky měly sloužit jako kontrolované veřejné prostory, kde pohyb a aktivity návštěvníků budou usměrňovány žádoucím způsobem. Zatloukal (2016, s. 135) uvádí, že brzy po otevření parku vešla v platnost vyhláška regulující aktivity v parku, která mimo jiné zakazovala vstup na trávník, poškozování rostlin a cest parku, dále taktéž například neumožňovala vstup psů či přehánění dobytka přes prostory parku. Tato pravidla byla spojena se snahou neníčit upravenou přírodu, nežádoucí byly ale taktéž jakékoliv další aktivity, které nebyly slučitelné s posláním parku.

Regulace ale nebyla jednoduchý proces a představy o tom, jak by měl park fungovat, byly komplikovány každodenní praxí. Opět je možné identifikovat nesoulad

mezi diskurzivní a materiální složkou asambláže, rozpor mezi reprezentací parků jako prostoru, který fyzicky i morálně zušlechťuje populaci města, a mezi každodenními materiálními praktikami. V prostudovaných novinách je možné nalézt častou kritiku nedostatečné regulace prostorů parků (viz např. MT 1882b). Opakovaně je kritizováno negativní a patologické chování odehrávající se v městských parcích, ať již se jednalo o nelegální prostituci (Pozor 1916, 1934; MV 1935) či násilné trestné činy jako přepadení (Pozor 1918) a znásilnění (Pozor 1910, 1923). Tyto nemorální aktivity jsou často dávány do souvislosti s pobytem velkého množství vojáků ve městě (cf. Viktorčík 2018).

Jako řešení byly mimo posílení ostrahy parků, zmiňovány zásahy spojené s designem parku. Za nejpřímočařejší požadavek tohoto typu je možné označit volání po zlepšení osvětlení parků (Pozor 1925a). Z prostudovaných textů lze však usuzovat, že regulace byla s designem propojena mnohem komplexněji. Přestože se negativní jevy vyskytovaly ve všech parcích (cf. Pozor 1927), nejhorší pověst měly Čechovy sady, které byly na rozdíl od Smetanových sadů „divočejší“ a měly méně upravený vzhled (MT 1882b, 1900). Bujnost porostu poskytovala prostor neřesti, naopak upravenost byla spojena s ctností, protože mimo jiné přehlednost umožňovala lepší dohled, a tedy i vymáhání a kontrolu regulace (cf. Loughran 2020).

Nesoulad mezi diskurzivní a materiální formalizací opět ohrožoval samu podstatu existence městských parků, protože park nemohl požadovaným způsobem plnit svůj hlavní úkol. Neefektivní regulace spojená s nedostatečným vymáháním dodržování pravidel a pořádku neumožňovala zlepšit chování širokých vrstev populace a taktéž zásadním způsobem znepříjemňovala „spořádaným“ obyvatelům města pobyt v upravené přírodě městských parků.

Regulace parků jako veřejných prostorů nebyla spojena pouze se snahou eliminovat negativní a patologické chování, ale měla taktéž vést k (sebe)disciplinaci jeho návštěvníků. V tomto kontextu Gabriel (2011) využívá koncept *environmentality* Aruna Agrawala (2005) k popisu toho, jak se jedinec stává environmentálně sebe-disciplinovaným subjektem, který chápe a využívá přírodu určitým konkrétním způsobem, jenž považuje za přirozený a jediný možný. Zároveň tato subjektifikace spoluvytváří představy o zeleni a taktéž i o tom, jaké jednání je morálně správné z hlediska vztahu s městskou zelení.

Toto poslání lze dokumentovat na knize Školní zahrada, kterou ve spolupráci s Maxmiliánem Machankem sepsal Erasmus Schwab (1876). I když se tato kniha zabývá problematikou školských zahrad, je možné ji využít jako výjimečný pramen i pro rekonstrukci motivací spojených se vznikem olomouckých parků. K tomuto přesvědčení nás vedou dva důvody. Jednak oba spoluautoři hráli zcela zásadní roli při návrhu a realizaci olomouckých parků (blíže viz Zatloukal 2016, 133–134), což dokládá explicitní tvrzení Schwaba (1876, s. 1) o inspiraci, kterou mu k napsání díla poskytla zkušenost se zakládáním olomouckého městského parku. Za druhé, Kšíř (1973, s. 11) zmiňuje, že tato kniha byla v olomouckém prostředí

považována za důležitou a měla významný vliv na řízení rozvoje Smetanových sadů v tomto období.

Schwab (1876, s. 1) jako důvod svého přemýšlení o školních zahradách uvádí nedostatek stromů na Hané. V této skutečnosti spatřoval zásadní problém, protože masivní vysazování stromů považoval za nástroj pro komplexní zlepšení života obyvatel. Význam soustavného zakládání sadů viděl především ve „zvelebení blahobytu národa, okras(e) země, zlepšení povětrnostních (meteorologických) poměrů“ (Schwab 1876, s. 47). Aby ale bylo dosaženo tohoto cíle bylo dle Schwaba (1876, s. 47) nutné naučit obyvatelstvo přemýšlet o přírodě správným způsobem: „*Takovéto rozsáhlé pěstování sadů nedá se jednou ranou provést; dříve musí se vštípiti venkovskému našemu obyvatelstvu tato myšlenka a její dosah*“ (viz také MT 1894). V dosažení tohoto cíle spatřoval hlavní smysl školních zahrad, které měly sloužit k tomu, „*aby mládež uvedena byla do přírody nikoliv ale do vysoké vědy*“ (Schwab 1876, s. 24). Ze Schwabova textu lze – přestože pouze zprostředkovaně – usuzovat, že cílem založení městského parku nebylo „pouhé“ zlepšení materiálních podmínek života obyvatel Olomouce, ale taktéž proměna či úprava jejich mysli a vztahu k přírodě.

5. Závěr: k dalšímu využití asambláže při výzkumu městské zeleně

Nestor olomoucké lokální historie, Josef Kšíř (1973, s. 10) ve svém popisu historie městských parků konstatoval, že „*lesnaté přírodní okolí je od města dosti vzdáleno, a proto tyto parky mají životní význam pro všechny olomoucké občany, neboť poskytují náhradu za pravou přírodu*“. Tato jedna věta dle našeho názoru výstižně shrnuje specifickou roli, kterou parky získávaly během procesu stávání se parkem.

V nejobecnější rovině je v citátu obsažen dichotomický rozdíl mezi městem a přírodou, přičemž příroda je považována za pozitivní antitezi města (cf. Gabriel 2013, 2011). Z hlediska parku je tato dichotomie (re)produkována ohraničováním, tedy vymezováním materiálních a diskurzivních hranic, kdy je procesem inkluze a exkluze vytvářeno uspořádání, které je v materiální a diskurzivní rovině spojováno s parkem a které zároveň park odděluje a odlišuje od jiných prostorů ve městě. Z tohoto pohledu asambláž parku získává specifické postavení v rámci městské struktury: představuje přírodu ve městě, ale zároveň vzhledem k uvedené dichotomii mezi městem a přírodou není – jak v materiální, tak diskurzivní rovině – zcela integrální součástí města (cf. Booth a kol. 2021). Navíc se jedná o speciální typ přírody, která je konkrétním způsobem upravena tak, aby odpovídala sdílené představě o podobě a poslání městského parku. Design parku odlišuje tuto přírodu jak od „pravé“ přírody nacházející se dle Kšíra mimo město, ale taktéž ji odlišuje od neupravené a vágní přírody ve městě, která byla vzhledem k absenci parkového designu považována za méně důležitou či zcela bezcennou z hlediska významu pro město a jeho rozvoj (cf. Samec, Gibas 2021). Hierarchizace významu

přírody skrze design byla přítomna i v rámci samotné kategorie městských parků, kdy více upravené materiální uspořádání parku bylo považováno za reprezentativnější, a tedy i významnější a důležitější. Aby mohly parky sloužit svému účelu, který lze v obecné rovině definovat jako zlepšení obyvatel města (cf. Angelo 2020), bylo dle zainteresovaných aktérů nutné regulovat a disciplinovat návštěvníky požadovaným způsobem, a to jak z hlediska vyloučení nevhodných aktivit, tak i z hlediska výchovy ke správnému chápání významu přírody.

V tomto textu jsme se snažili ukázat, že pohlížení na park jako na asambláž, tedy jako na vzájemný vztah mezi materiální a diskurzivní formalizací, může být plodné z hlediska našeho přemýšlení o městské zeleni. Asambláž představuje analytický nástroj, který je spojen se zvýšenou citlivostí vůči otázce stability a změny, což vychází z odmítnutí jejich dichotomického chápání (Adkins 2015). Právě tato vlastnost je ve výzkumu historie městských parků v dlouhém časovém úseku velmi důležitá a rovněž velmi cenná. Jestliže porovnáme materiální vzhled olomouckých parků v 19. století se současností, lze nalézt celou řadu společných charakteristik (cf. Whitten 2020). Stejně tak i ve veřejném diskurzu stále panuje výše uvedená sdílená imaginace o parku jako o přírodě ve městě a o významu, který má park pro život obyvatel města (cf. Angelo 2020). O stabilitě parku svědčí i skutečnost, že většina výše představených problémů a procesů probíhala více méně kontinuálně po celé sledované období a s určitou mírou zjednodušení lze konstatovat, že jsou součástí procesu stávání se parkem i v dnešní době.

Při bližším pohledu je možné konstatovat, že přes tuto snadno identifikovatelnou a výraznou stabilitu prošly parky v materiální, a ještě více v diskurzivní rovině poměrně složitým vývojem. K odhalení této skutečnosti nám může pomoci citlivější konceptualizace vzájemného vztahu mezi diskurzivními a materiálními praktikami. Booth a kol. (2021), kteří se snaží konceptualizovat procesuální charakter parku, tento vztah dle našeho názoru poněkud zjednodušeně představují jako jednostrannou – i když ze své podstaty nedokonalou a nikdy neukončenou – materializaci ideální představy parku. Asambláž umožňuje projevit vyšší citlivost i v tomto případě, protože neprodukuje jedinou možnou a správnou variantu parku. Naopak vymezuje „pouze“ limity možného, tedy vytváří hranice, ve kterých se musí daný prostor v diskurzivní i materiální rovině pohybovat, aby byl považován za park (Buchanan 2017).

Z hlediska diskurzivní formalizace panovala všeobecná shoda, že parky představují určitým způsobem upravenou přírodu ve městě a že tato upravená příroda má pozitivní vliv na město a na zlepšení jeho obyvatel. Mimo tyto dvě základní „pravdy“ o parku byla situace již mnohem méně přehledná a lze konstatovat, že byla vytvářena celá řada různých, často protichůdných a konfliktních, reprezentací parků. Tato skutečnost má obecnější přesah a souvisí se specifickým postavením přírody ve veřejných diskurzech, kde je všeobecně sdílená představa, že „zelená je dobrá“ (Angelo 2020). Hillary Angelo (2020) při stopování původů této sociální

imaginace upozorňuje na její jednu zcela zásadní charakteristiku a to, že vytváří pouze formu, kterou lze ale naplnit různými obsahy. Jinými slovy, výše uvedené „pravdy“ o parcích vytvářely pouze formu, která byla naplňována různými významy, představami a ideologiemi.

Tato skutečnost je důležitá pro náš další výzkum, protože upozorňuje na nutnost pohlédnout za neproblematickou formu „zelená je dobrá“ a kriticky se věnovat vytváření konkrétního obsahu, což umožní diferencovanější a citlivější přístup ke zkoumané problematice. Z tohoto pohledu se jako jeden z možných směrů dalšího kritického výzkumu nabízí studium kontinuity a změny asambláže olomouckých městských parků v kontextu proměn politických režimů, tedy analýza komplexního a nejednoznačného vztahu mezi „velkými ideologiemi“ a městskou zelení.

Obecně lze konstatovat, že kritická historie městských parků, která se snaží analyzovat komplexní proces vzájemného konstituování společnosti a přírody v kontextu urbanizace, má potenciál přinést diferencovanější pohled na městskou zeleně a tím přispět k lepšímu pochopení současných výzev (Angelo 2020). Kritický výzkum městské zeleně v historické perspektivě nám může pomoci nejenom mapovat historii současnosti (Elden 2001), tedy rekonstruovat genealogii současného stavu, ale taktéž mapovat limity možného, tedy analyzovat, jak asambláž městské zeleně funguje a jaké toto fungování otevírá možnosti řešení.

Literatura

- ADKINS, B. (2015): *Deleuze and Guattari's A thousand plateaus: A critical introduction and guide*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- AGRAWAL, A. (2005): *Environmentality: Technologies of government and the making of subjects*. Duke University Press, Durham.
- ANDERSON, B., KEARNES, M., MCFARLANE, C., SWANTON, D. (2012): On assemblages and geography. *Dialogues in Human Geography*, 2, 2, 171–189.
- ANDERSON, B., MCFARLANE, C. (2011): *Assemblage and geography*. *Area*, 43, 2, 124–127.
- ANGELO, H. (2019): Added value? Denaturalizing the “good” of urban greening. *Geography Compass*, 13, 8.
- ANGELO, H. (2020): *How green became good*. University of Chicago Press, Chicago.
- ARGENT, N. (2009): Nature, social. In: Kitchin, R, Thrift, N. (eds.): *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, 309–314.
- ARGENT, N. (2020): Nature. In: Kobayashi, A. (ed.): *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, 275–285.
- BAKER, T., MCGUIRK, P. (2017): *Assemblage thinking as methodology: commitments and practices for critical policy research*. *Territory, Politics, Governance*, 5, 4, 425–442.
- BARKER, A., CRAWFORD, A., BOOTH, N., CHURCHILL, D. (2020): *Park futures: Excavating images of tomorrow's urban green spaces*. *Urban Studies*, 57, 12, 2456–2472.
- BENNETT, J. (2010): *Vibrant Matter: A political ecology of things*. Duke University Press, Durham.

- BOOTH, N., CHURCHILL, D., BARKER, A., CRAWFORD, A. (2021): Spaces apart: public parks and the differentiation of space in Leeds, 1850–1914. *Urban History*, 48, 3, 552–571.
- BUCHANAN, I. (2015): Assemblage theory and its discontents. *Deleuze Studies*, 9, 3, 382–392.
- BUCHANAN, I. (2017): Assemblage theory, or the future of an illusion. *Deleuze Studies*, 11, 3, 457–474.
- BUCHANAN, I. (2021): *Assemblage theory and method: An introduction and guide*. Bloomsbury Academic, London.
- CASTREE, N. (2005): *Nature*. Routledge, London, New York.
- CASTREE, N., BRAUN, B. (2001): *Social nature: Theory, practice, and politics*. Blackwell Publishers, Malden.
- CRESSWELL, T. (2013): *Geographic thought: A critical introduction*. Wiley-Blackwell, Oxford.
- DAVIES, A. (2013): Identity and the assemblages of protest: The spatial politics of the Royal Indian Navy Mutiny, 1946. *Geoforum*, 48, 24–32.
- DELANDA, M. (2016): *Assemblage theory*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- DELEUZE, G., GUATTARI, F. (2010): *Tisíc plošin*. Herrmann & synové, Praha.
- EADSON, W., VAN VEELLEN, B. (2021): Assemblage–democracy: Reconceptualising democracy through material resource governance. *Political Geography*, 88, 102403.
- ELDEN, S. (2001): *Mapping the present: Heidegger, Foucault and the project of a spatial history*. Continuum, London.
- FIFKOVÁ, R. (1999a): Historický vývoj Smetanových, Čechových a Bezručových sadů v Olomouci. In: Žaláková, L., Běhalová, M. (eds.): *Historické parky a kulturní krajina*. Olomouc, 15–24.
- FIFKOVÁ, R. (1999b): Z historie Smetanových, Čechových a Bezručových sadů v Olomouci. *Zprávy památkové péče*, 59, 11–21.
- FIFKOVÁ, R. (2007): Historické aleje jako zárodky olomouckých městských parků. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc, 21–29.
- FIFKOVÁ, R. (2008): Historické parky města Olomouce: Smetanovy, Čechovy a Bezručovy sady (1820–1945). In: *Památky v krajině a krajina jako památka*. Olomouc, 5–15.
- FISCHER, R. (1935): *Olomoucká pevnost a její zrušení*. Olomouc.
- GABRIEL, N. (2011): The work that parks do: towards an urban environmentality. *Social & Cultural Geography*, 12, 2, 123–141.
- GABRIEL, N. (2013): Mapping urban space: The production, division and reconfiguration of natures and economies. *City*, 17, 3, 325–342.
- GABRIEL, N. (2014): Urban political ecology: Environmental imaginary, governance, and the non-human. *Geography Compass*, 8, 1, 38–48.
- GABRIEL, N. (2016): “No place for wilderness”: Urban parks and the assembling of neoliberal urban environmental governance. *Urban Forestry & Urban Greening*, 19, 278–284.
- GANDY, M. (2013): Marginalia: aesthetics, ecology, and urban wastelands. *Annals of the Association of American Geographers*, 103, 6, 1301–1316.
- GANDY, M. (2022): Urban political ecology: a critical reconfiguration. *Progress in Human Geography*, 46, 1, 21–43.
- HAN, X., WEBBER, M. (2020): Assembling dams in Ghana: A genealogical inquiry into the fluidity of hydropolitics. *Political Geography*, 78, 102126.
- HARRIS, J. (2023): The Making of Tamazgha in France: Territorialities of an Amazigh Diaspora-Assemblage. *Geopolitics*, 28, 3, 1262–1284.
- HRONOVÁ ŠAFÁŘOVÁ, L. (2020): Jánské stromořadí v krajině u Olomouce a jeho vývoj do městského parku. *Zprávy vlastivědného muzea v Olomouci*, 46–74.

- HUXLEY, M. (2006): Spatial rationalities: order, environment, evolution and government. *Social & Cultural Geography*, 7, 5, 771–787.
- JONES, K. R. (2018): 'The lungs of the city': green space, public health and bodily metaphor in the landscape of urban park history. *Environment and History*, 24, 1, 39–58.
- KINKAID, E. (2020): Assemblage as ethos: Conceptual genealogies and political problems. *Area*, 52, 3, 480–487.
- KŠÍR, J. (1973): *Olomoucké sady a parky*. Olomouc.
- KURTZ, H. E., DITTMER, J., TRAUGER, A., BLUE, S. (2021): Organic certification as assemblage: The case of Cuban honey. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 46, 2, 299–313.
- LATOUR, B. (1993): *We have never been modern*. Harvester Wheatsheaf, New York.
- LAW, J. (2004): *After method: mess in social science research*. Taylor and Francis, Hoboken.
- LEA, T., BUCHANAN, I., FULLER, G., WAITT, G. (2022): New problems for assemblage thinking: materiality, governance and cycling in Sydney, Australia. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 24, 3, 343–354.
- LIVINGSTONE, D. N. (2011): Environmental determinism. In: Agnew, J. A., Livingstone, D. N. (eds.): *The SAGE handbook of geographical knowledge*. SAGE, Los Angeles, 368–380.
- LOUGHRAN, K. (2020): Urban parks and urban problems: An historical perspective on green space development as a cultural fix. *Urban Studies*, 57, 11, 2321–2338.
- MCCONNELL, F., DITTMER, J. (2018): Liminality and the diplomacy of the British Overseas Territories: An assemblage approach. *Environment and Planning D: Society and Space*, 36, 1, 139–158.
- MCFARLANE, C. (2009): Translocal assemblages: Space, power and social movements. *Geoforum*, 40, 4, 561–567.
- MCFARLANE, C. (2011): Assemblage and critical urbanism. *City*, 15, 2, 204–224.
- MÜLLER, M. (2015): Assemblages and actor-networks: Rethinking socio-material power, politics and space. *Geography Compass*, 9, 1, 27–41.
- MÜLLER, M., SCHURR, C. (2016): Assemblage thinking and actor-network theory: conjunctions, disjunctions, cross-fertilisations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41, 3, 217–229.
- NAIL, T. (2017): What is an Assemblage? *SubStance*, 46, 1, 21–37.
- RICHTEROVÁ, H. (1995): *Historie městských parků v Olomouci: Městské historické parky*. Olomouc, 27–33.
- ROBERTS, T. (2021): A constructivism of desire: Conceptualising the politics of assemblage with Deleuze and Guattari. *Area*, 54, 4, 691–698.
- SAMEC, T., GIBAS, P. (2021): Urban political ecology of worth and value: Enacting allotments in media discourse. *Space and Culture*, 24, 1, 170–183.
- SAVAGE, G. C. (2019): What is policy assemblage? *Territory, Politics, Governance*, 8, 3, 319–335.
- SCHWAB, E. (1876): *Školní zahrada: příspěvek k rozluštění úlohy veřejného vychování*. Videaň a Olomouc.
- SMITH, N. (1984): *Uneven development: Nature, capital and the production of space*. Blackwell, Oxford.
- SWYNGEDOUW, E. (1996): The city as a hybrid: On nature, society and cyborg urbanization. *Capitalism Nature Socialism*, 7, 2, 65–80.
- ŠAFÁŘOVÁ, L. (2010): *Zhodnocení krajinářské architektury a zahradního umění v 19. století se zaměřením na městské parky*. Disertační práce, Mendelova univerzita v Brně.
- URBAN, F. (1936): *Krásy Olomouce: Přehled o činnosti Okrašlovacího spolku od r. 1924–1935*. Olomouc.

- VIKTOŘÍK, M. (2018): Hinter den Wällen der Festungsstadt: Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung der Festungsstadt im 19. Jahrhundert (am Beispiel der Festung Olmütz). VEDUTA, České Budějovice.
- VIKTOŘÍK, M. (2019): Pevnostní Olomouc v 19. století. Stručná historie pevnostní Olomouce v 19. století. Documenta Pragensia, 38, 621–634.
- V AŠÁT, P. (2021): Making city-bases: homeless places, poverty management, and urban change in Pilsen, Czechia. Urban Geography, 42, 9, 1252–1269.
- WHITTEN, M. (2020): Contesting longstanding conceptualisations of urban green space. In: Dempsey, N., Dobson, J. (eds.): Naturally challenged: Contested perceptions and practices in urban green spaces. Springer, Cham, 87–116.
- ZATLOUKAL, P. (2016): Meditace o architektuře: Olomouc, Brno, Hradec Králové, 1815–1915. Arbor vitae, Řevnice.

Dobová periodika

- ČD (1929): Sady hlav. města Olomouce. Československý deník, 25. 12. 1929, 6.
- HL (1939): Budování zahradního města. Hlas lidu, 30. 8. 1939, 4.
- LN (1913): Jak se olomoučtí Němci starají o budoucnost Olomouce. Lidové noviny, 11. 10. 1913, 4.
- MD (1935): Olomoucké sady zapomenutou pohádkou. Moravský deník, 17. 10. 1935, 4.
- MT (1882a): Die Johann-Allee und ihre zukünftige Bestimmung. Mährisches Tagblatt, 17. 5. 1882, 3–4.
- MT (1882b): Die Übernahme der Johann-Allee in die städt. Verwaltung. Mährisches Tagblatt, 21. 9. 1882, 4–5.
- MT (1894): Verein der Gärtner und Gärtnergehilfer „Hortolonia“ in Olmütz. Mährisches Tagblatt, 7. 8. 1894, 5–6.
- MT (1900): Entstehung und Entwicklung der Olmützer Promenade-Anlagen. Mährisches Tagblatt, 9. 3. 1900, 1–2.
- MV (1925a): Olomouc na čerstvém vzduchu. Moravský večerník, 7. 5. 1925, 2.
- MV (1925b): Olomouc-lázně. Moravský večerník, 15. 5. 1925, 2.
- MV (1925c): Včerejší svátek. Moravský večerník, 22. 5. 1925, 2.
- MV (1925d): Anděl. Moravský večerník, 17. 7. 1925, 1.
- MV (1928): Bestia triumphans. Moravský večerník, 12. 11. 1928, 3.
- MV (1932): Městský stavební úřad a Smetanovy sady. Moravský večerník, 29. 4. 1932, 4.
- MV (1935): Vestálky morem Olomouce! Moravský večerník, 11. 1. 1935, 2.
- MV (1936): Moderní Vandalové. Moravský večerník, 12. 3. 1936, 2.
- MV (1937a): Olomoucké kapitoly. Moravský večerník, 9. 1. 1937, 3.
- MV (1937b): Zaroste Olomouc pralesy? Moravský večerník, 17. 12. 1937, 3.
- MV (1940): Úprava Jánského stromořadí v Olomouci. Moravský večerník, 25. 7. 1940, 3.
- MV (1941): Olomoucké sady největší na Moravě. Moravský večerník, 3. 8. 1941, 5.
- Pozor (1910): Soldateska. Pozor, 30. 5. 1910, 5.
- Pozor (1912a): Olomouci, Novosadům, městskému parku a celému okolí hrozí zkáza. Pozor, 24. 2. 1912, 5.
- Pozor (1912b): Stavba zapáchající továrny na benzín. Pozor, 27. 4. 1912, 4.
- Pozor (1916): Potírání neřesti. Pozor, 16. 12. 1916, 8.
- Pozor (1918): Olomoucká bezpečnost. Pozor, 31. 5. 1918, 3.
- Pozor (1923): 30 let zápasu v Olomouci. Pozor, 14. 9. 1923, 3.
- Pozor (1925a): K čemu jsou svítílnové stojany v olomouckých parcích? Pozor, 9. 4. 1925, 5.
- Pozor (1925b): Děti v městských sadech. Pozor, 21. 12. 1925, 5.

- Pozor (1927): Po půlnoci ve Smetanových sadech. Pozor, 18. 6. 1927, 5.
 Pozor (1928a): O rozkvět všech sadů a alejí ve Vel. Olomouci. Pozor, 12. 4. 1928, 4.
 Pozor (1928b): Velikonoce v Olomouci. Pozor, 19. 4. 1928, 4.
 Pozor (1928c): Prodávání minerálních vod ve Smetanových sadech. Pozor, 6. 5. 1928, 4.
 Pozor (1930): Péče města Olomouce. Pozor, 22. 10. 1930, 3.
 Pozor (1931): Olomouc – cílem turistů. Pozor, 4. 4. 1931, 7.
 Pozor (1934): Orgie v olomouckých sadech, 16. 9. 1934, 5.

SUMMARY

Becoming a park: The assemblage of Olomouc parks in the 19th and first half of the 20th century

Urban greenspace plays a crucial role in current discussions on the adaptation of cities to the challenges that society faces in the 21st century. There is increasing interest in the critical study of the history of urban greenspace. In this paper, we deal with a critical history of two parks in the city of Olomouc (the present-day Smetanovy and Čechovy sady) in the 19th century and the first half of the 20th century.

We conceptualize a park as an assemblage. We do not understand a park as a complete product, but we approach it as a never-finished process, which results from the mutual relationships between material and discursive practices. Based on local newspapers, we aim to analyse the process of becoming a park. During this process, a concrete space acquires characteristics that are related to a park in a given place and given time. Inquiring into this process, we focused on three closely connected activities: bounding, design, and regulation.

Bounding can be characterized as the discursive and material identification of limits towards the wider urban structure. At a material level, it includes primarily the definition and expansion of park spaces. There were, however, also disputes over land use, which had been threats to the existence of parks. Negotiations about land use in expanding cities were crucially affected by the meanings parks acquired during the discursive formalization of their assemblages. The generally acknowledged representation of a park was based on the belief that a healthy, clean, and nice park can improve a dirty, unhygienic city.

A park was understood as nature in a city, but not as any type of nature. It was a special type of adapted nature resulting from a park design. As park design, we understand activities that change the material arrangement of concrete space in a way conforming to the contemporary discursive image of how a park should look. Design played an important role for not only bounding but also for hierarchizing urban greenspaces. Design differentiated the adapted nature of urban parks from wilderness and wasteland, which were considered less important in terms of the significance of nature for cities and their development.

So that the parks could serve their purpose, that is, the improvement of a city and its population, there were efforts to make parks regulated spaces, both from the point of view of undesired activities and from the point of view of fostering a proper understanding of nature's importance.

Becoming a park was a complex, multi-layered process. The analytical sensitivity of the assemblage enabled us to identify complex mutual relationships between discursive and material practices. In the case of bounding, the representation of a park as a tool for improving a city played a crucial role. This representation has a significant impact on the preservation

and expansion of park areas within the expanding structure of the city. In contrast, in the case of design and regulation, controversies and conflicts can be identified; they were related to different visions of the importance of parks for the city and to the difference between idealized representations of parks and everyday material practices.

The use of the assemblage concept in research into the history of urban parks helped us analyse the complex process of the mutual constitution of society and nature in the context of urbanization. Thanks to this, it can produce a more differentiated view of the urban greenspace and thus contribute to a better understanding of current challenges.

Fig. 1 Smetanovy sady around 1910. Source: Regional Museum in Olomouc.

Fig. 2 Čechovy sady in 1943. Source: Regional Museum in Olomouc.

PODĚKOVÁNÍ / ACKNOWLEDGEMENT

Příspěvek byl zpracován s podporou grantového IGA UP, IGA_PrF_2022_011 (Struktury a percepce urbánních prostorů: zelená infrastruktura a městská divočina).

This work was supported by IGA UP, IGA_PrF_2022_011 (Structures and perception of urban spaces: green infrastructure and urban wilderness).

ORCID

JAN DANIEL

<https://orcid.org/0000-0001-9860-1573>

RENÉ JIRMUS

<https://orcid.org/0000-0003-4636-0004>